Ieva Masiulienė

Žardės–Bandužių kompleksas

2007 m. vykdyti archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai Klaipėdoje, sklype prie Jūrininkų prospekto (sklypui adresas dar nesuteiktas, jo kadastrinis Nr. 2101/0032:35). Tyrimais siekta išsiaiškinti teritorijos archeologinę vertę, kadangi apylinkėse gausu kultūros paveldo objektų.

Tyrinėta teritorija (apie 2,7 ha) yra Klaipėdos miesto PR dalyje. Š sklypas ribojasi su Jūrininkų prospektu, už jo prasideda Bandužių mikrorajonas, kurio teritorijoje yra Bandužių kapinynas (NKVR unikalus kodas 12067) bei Bandužių senovės gyvenvietė II (unikalus kodas 31843) (1 pav.). Apie 0,8–1 km į P ir PV yra Žardės piliakalnio ir gyvenviečių kompleksas (unikalūs kodai 23762, 17132, 17133, 17134) bei Bandužių, Žardės senovės gyvenvietė (unikalus kodas 31842). Pagal senus topografinius žemėlapius (1860 m., 1939 m. Klaipėdos apylinkių topografiniai planai), kapinynas ir Bandužių senovės gyvenvietė II bei tyrinėtas sklypas yra buvę ant vienos kalvos. Sovietiniu laikotarpiu natūralus gamtinis kraštovaizdis yra neatpažįstamai pakeistas, kadangi kalvos Š dalis nulyginta arba nukasta statant Bandužių rajoną (anksčiau čia dar veikė žvyro karjeras). Ties kalvos viduriu nutiestas Jūrininkų prospektas, o P dalis, kurioje yra sklypas, nuolat buvo ariama, kadangi žemės priklausė Žardės kolūkiui. Greta kalvos, V pusėje, tekėjęs Kretainio upelis buvo numelioruotas, jo vagos dalis visiškai sunaikinta statant Bandužių mikrorajoną. Šiuo metu tyrinėjamoje teritorijoje yra pievos.

Geomorfologiniu požiūriu tyrinėta teritorija yra pakraštinių moreninių darinių ruožo limnoglacialinėje lygumoje, kur vyrauja priemolių su smėlio lęšiais sluoksniai.

Trumpa tyrimų Žardės–Bandužių archeologiniame komplekse apžvalga. Pavadinimas „Žardės piliakalnio ir gyvenviečių kompleksas“ iki šiol vartotas archeologinėje literatūroje įvardijant piliakalnio ir 4 senovės gyvenviečių prie Smeltalės upės kompleksiškumą. Tačiau pastaraisiais metais netoli atrastos naujos gyvenvietės, kurios neabejotinai tarpusavyje susijusios, verčia ieškoti naujo termino šiam kompleksui. Iki II Pasaulinio karo teritorija tarp Smeltalės upės ir dabartinio Jūrininkų prospekto priklausė keliems kaimams ir dvarams, kurie ilgainiui buvo sujungti. Nuo XIX a. dalis teritorijos priklausė Bandužių kaimui, kita dalis – Žardės kaimui. Naujai aptiktos gyvenvietės KPD iniciatyva buvo įrašytos nurodant Bandužių vietovardį, todėl norint išvengti painiavos, piliakalnio, gyvenviečių ir kapinyno kompleksą siūloma vadinti Žardės–Bandužių archeologiniu kompleksu.

Keletą metų Žardės senovės gyvenvietėse archeologinius tyrinėjimus vykdė J. Genys (žr. *ATL 1990 ir 1991 metais,* V., 1992, t. I, p. 44–47; *ATL 1992 ir 1993 metais*, V., 1994, p. 4–45; *ATL 1994 ir 1995 metais,* V., 1996, p. 39–41; *ATL 1996 ir 1997 metais,* V., 1998, p. 61–62; *ATL 1998 ir 1999 metais,* V., 2000, p. 87–90; *ATL 2000 metais,* V., 2001, p. 28–30). Tyrimų metu buvo aptikti keli kultūriniai horizontai su pastatų, gatvių liekanomis, židiniais ir įvairiais radiniais. Gyvenviečių chronologija įvairi: papilio gyvenvietės – I tūkst. pradžia – II tūkst. pradžia, senovės gyvenvietės II ir III – I tūkst. antra pusė ir senovės gyvenvietės I – I tūkst. pabaiga – XIII/XIV a. Žvalgomųjų

tyrinėjimų metu sklypuose Jūrininkų prospekte 25 ir 27 J. Genys ištyrė 4 perkasas, vienoje iš jų (perkasa 14) aptiko geležies lydymo krosnelę – rudnelę (žr. *ATL 1990 ir 1991 metais,* V., 1992, p. 47). Kadangi datavimui medžiaga buvo gana skurdi, tai ji susieta su arčiausiai esančios gyvenvietės chronologija – I tūkst. pabaiga – XII–XIII a. Archeologinių tyrinėjimų metu tame pačiame sklype 2006 m. buvo ištirta dalis gyvenvietės (žr. *ATL 2006 metais*, V., 2007, p. 77–83). Teritorijoje buvo aptiktos įvairios paskirties duobės ir židiniai, susiję su gamybine veikla, gyvenvietės chronologija patikslinta – I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. Senovės gyvenvietė buvo įvardyta kaip Žardės archeologinio komplekso dalis, nes 1991 m.

1 pav. Žardės–Bandužių archeologinis kompleksas: 1 – Žardės, (Kuncų) piliakalnis su gyvenviete (unikalus kodas 23762), 2 – Žardės senovės gyvenvietė (unikalus kodas 17132), 3 – Žardės senovės gyvenvietė II (unikalus kodas 17133), 4 – Žardės senovės gyvenvietė III (unikalus kodas 17134), 5 – Bandužių (Žardės) senovės gyvenvietė (unikalus kodas 31842), 6 – tyrinėta teritorija, 7 – Bandužių kapinynas (unikalus kodas 12067), 8 – Bandužių senovės gyvenvietė II (unikalus kodas 31842). I. Masiulienės brėž.

Fig. 1. The Žardė – Bandužiai archaeological complex: 1 – The Žardė (Kuncai) hill fort site and settlement (unique (ID) number 23762), 2 – Žardė old settlement (unique (ID) number 17132), 3 – Žardė old settlement II (unique (ID) number 17133), 4 – Žardė old settlement III (unique (ID) number 17134), 5 – Bandužiai (Žardė) old settle-ment (unique (ID) number 31842), 6 – The investigated area, 7 – Bandužiai cemetery (unique (ID) number 12067), 8 – Bandužiai old settlement II (unique (ID) number 31842).

rastos rudnelės radimvietė siejama su minėtu kompleksu. Remiantis archeologinių tyrinėjimų medžiaga ir reljefo ypatumais, buvo nustatyta gyvenvietės teritorija, kurią KPD įtraukė į NKVR kaip Bandužių (Žardės) senovės gyvenvietę.

Apie 150–250 m į Š nuo sklypo yra Bandužių kapinynas bei Bandužių senovės gyvenvietė II. Archeologiniai tyrinėjimai kapinyne vyko keletą metų, prieš karą juos pradėjo E. Naubūras, vėliau pratęsė LII archeologai (žr. L. Vaitkunskienė, Bandužių kapinyno III–VI a. kapų 1974 m. tyrinėjimai, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai.* A serija, V., 1976, t. 2(55), p. 91–102; J. L., Stankus Bandužių kapinynas, *LA,* V., 1995, t. 12). Po kelerių metų R. Bračiulienė atliko žvalgomuosius tyrinėjimus ištirtu laikomame kapinyne ir rado moters kapą 91 su gausiomis įkapėmis (žr. *ATL 2004 metais*, V., 2006, p. 99–100). Per visą tyrinėjimų laikotarpį buvo aptikti kapai su akmenų vainikais, griautiniai ir degintiniai kapai, datuojami I a. pabaiga – XIII a. pirmąja puse (žr. A. Bliujienė, R. Bračiulienė, Prašmatniosios Barbaricum paribio diduomenės moterys ir jų vyrai, *LA,* V., 2007, t. 30, p. 39–68.). Greta Bandužių kapinyno archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų metu kalvos ŠV dalyje buvo aptikta degėsinga dėmė su lipdytos keramikos fragmentu (žr. *ATL 2004 metais,* V., 2006, p. 99–100). Menki duomenys kol kas neleidžia daryti tikslesnių išvadų apie šios gyvenvietės chronologiją ir ribas, todėl likusi kalvos dalis buvo įrašyta kaip Bandužių senovės gyvenvietė II.

2 pav. Tyrinėtos teritorijos planas. I. Masiulienės brėž.

Fig. 2. Plan of the investigated area.

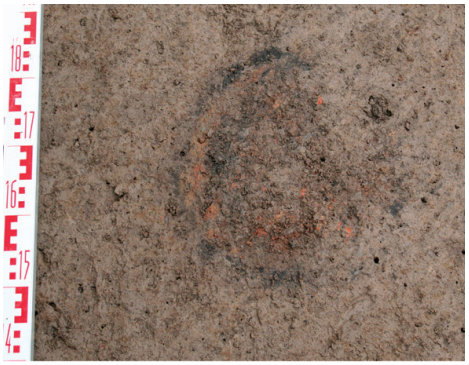

3 pav. Šurfas 1, išpjova, rudnelės sienelių kontūrai iš Š pusės. I. Masiulienės nuotr.

Fig. 3. Test pit 1, segment, the contours of the furnace walls from the N.

Archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai. Sklype buvo ištirta 10 perkasų ir 12 šurfų – iš viso 151 m² (2 pav.). Pradžioje tirta 2x5 m dydžio perkasomis, vėliau, norint sklype lokalizuoti gyvenvietės ribas, kasti 2x2 m dydžio šurfai. Perkasų gyliai svyruoja nuo 40 cm iki 70 cm, nuėmus velėnos ir podirvio sluoksnį vienose perkasose įžemis pasiektas 30–40 cm gylyje, kitose – 70 cm gylyje nuo žemės pavir-

šiaus. Perkasose 1–9 jokių archeologinių struktūrų neaptikta. Sklypo P dalyje kasant paskutinę perkasą 10, po dirvožemio sluoksniu, apie 35 cm gylyje buvo pastebėta dėmė. Ji iš V sienelės buvo išsikišusi apie 10 cm. Padarius 1x 1 m dydžio išpjovą, nustatytas dėmės dydis – 0,8x1,1 m. Ovalo formos duobė buvo rudame priemolyje, užpildas – pilka žemė su pavieniais degėsiais. Neaiškios paskirties duobėje buvo rasti 2 lipdytos keramikos fragmentai ir keli perdegusio molio gabaliukai. Ištyrus perkasą 10 ir nustačius, kad teritorijoje yra archeologiškai vertingų struktūrų, teko pratęsti žvalgomuosius tyrimus ir nustatyti gyvenvietės ribas sklype. Pradžioje pradėta žvalgyti teritorija arčiau Kretainio nežinomo intako (šurfai 1–7), kiti tirti kalvos pašlaitėje (šurfai 8–12). Šurfuose 3–12 archeologinių struktūrų neaptikta, gyliai svyruoja nuo 30 cm iki 1,1 m, rudo priemolio ar priesmėlio įžemis prasidėjo po dirvožemiu, 20–40 cm gylyje. Tik šurfe 11 įžemis buvo rudas priemolis su pupos dydžio rūdos gabalėliais. Šurfe 2 po dirvožemio sluoksniu 30 cm gylyje prasidėjo pilkos maišytos žemės sluoksnis. Jame rasti 3 nedideli lipdytos keramikos lygiu paviršiumi fragmentėliai. Galima spėti, jog šurfe aptiktas 30 cm storio neintensyvus kultūrinis sluoksnis.

Rudnelė. Šurfas 1 tirtas sklypo PR dalyje, greta Kretainio upelio intako. Nuėmus velėnos ir podirvio sluoksnį, apie 70 cm gylyje prie Š sienelės atsidengė 30 cm skersmens neryški apvali dėmė. Duobėje buvo aptikti keli šimtai gramų gargažių. Kasant toliau apie 80 cm gylyje atsidengė dėmės su perdegusio molio gabaliukais ir degėsiais kontūrai. Preparuota duobė buvo apie 1,4x1,1 m dydžio, apie 5–10 cm gylio. Kadangi duobė tęsėsi į V pusę, buvo padaryta 1x2 m dydžio išpjova. Nukasus dirvožemio sluoksnį apie 70 cm gylyje atsidengė rudnelės kontūrai (3 pav.). Rudnelės skersmuo tarp sienelių buvo apie 30 cm, jos lipdytos iš menkai liesinto molio. Preparuojant rudnelės P dalį, išryškėjo 20x40 cm degėsinga dėmė (4 pav.). Rudnelės pjūvis parodė,

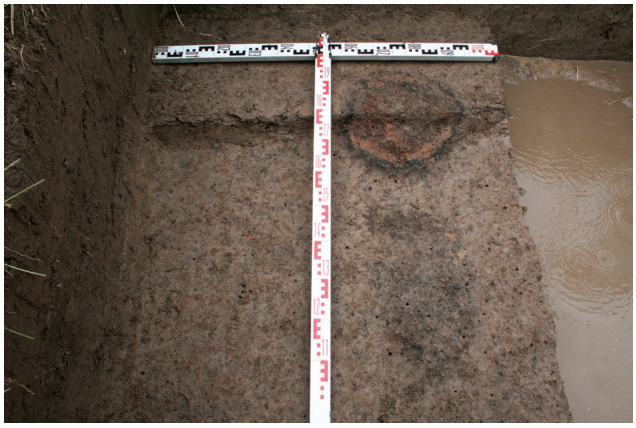

4 pav. Šurfas 1, išpjova, rudnelės ir angos šlakui išleisti kontūrai iš P pusės. I. Masiulienės nuotr.

Fig. 4. Test pit 1, segment, the contours of the furnace and the slag discharge opening from the S.

5 pav. Šurfas 1, išpjova, rudnelės ir angos pjūvis iš R pusės. I. Masiulienės nuotr.

Fig. 5. Test pit 1, segment, the profile of the furnace and opening from the E.

6 pav. Tekusis šlakas ir gargažės, aptiktos rudnelės angoje. I. Masiulienės nuotr.

Fig. 6. Test pit 1, segment, the profile, from the E, of the pit with fill containing fired clay and charred wood particles.

7 pav. Šurfas 1, išpjova, duobės su perdegusio molio ir degėsių užpildu pjūvis iš R pusės. I. Masiulienės nuotr.

Fig. 7. The slag and dross discovered in the smelting furnace's opening from the E.

kad tai gali būti anga šlakui išleisti. Išlikusios rudnelės aukštis yra apie 20 cm, rudnelės apačia išplatėja nuo 30 cm iki 40 cm (5 pav.). Pats rudnelės viršus nuardytas, sienelės sukritusios į vidų, daug degėsių, tačiau šlako ar gargažių viduje neaptikta. Keli tekiojo šlako ir gargažių fragmentai surinkti tik angoje (6 pav.). Remiantis J. Navasaičio sudaryta vienkartinių geležies lydimo rudnelių tipologija, rastą rud nelę galima priskirti 3 tipui – šachtinei rudnelei su anga šlako išleidimui (žr. J. Navasaitis, *Lietuviška geležis,* Kaunas, 2004, p. 55). Kasant giliau po rudnele atsidengė duobė, kurios dalis anksčiau buvo rasta šurfo V dalyje. Duobė buvo pilna perdegusio molio gabaliukų (rudnelių sienelių fragmentai) ir degėsių, galima spėti, kad šioje vietoje intensyviai vyko geležies lydimas. Duobės kontūrų nepavyko užfiksuoti, kadangi ji toliau tęsėsi V pusėn. Pradžioje duobės gylis buvo apie 5–10 cm, o ties išpjovos V sienele duobė buvo apie 20 cm gylio (7 pav.).

Archeologiniai žvalgomieji tyrimai nutraukti, kadangi buvo nustatyta archeologiškai vertinga teritorija, kurioje būtina atlikti nuoseklius mokslinius tyrinėjimus. Vėliau dėl pasikeitusių užsakovo planų archeologiniai tyrimai sklype nevykdyti.

Radiniai. Archeologinių radinių senovės gyvenvietėje rasta itin mažai. Pagrindinę dalį radinių sudaro perdegusio molio gabalai, kurie, matyt, priklauso rudnelių sienelėms. Visa rasta keramika pagal gamybos būdą priskiriama lipdytos keramikos lygiu paviršiumi grupei. Keramika liesinta vidutinėmis ir stambiomis perdegusio grūsto akmens priemaišomis.

Vyrauja ruda arba rusva šukių spalva, vietomis fragmentai yra pilkos spalvos. Šurfe 1 aptikti keli tekiojo šlako ir gargažių fragmentai bei šurfe 11 surinkti rūdos gabalėliai perduoti tyrimams į Chemijos institutą.

Gyvenvietės chronologija. Tyrinėtoje teritorijoje aptikta keramika itin fragmentiška, todėl nesuteikia informacijos datavimui. Remiantis J. Navasaičiu, trečio tipo rudnelės datuojamos III–VI a. ir IX–XI a., tikėtinas naudojimo periodas II–XIV a. Archeologinių tyrinėjimų metu buvo surinkti keli angliukų mėginiai radioaktyviosios anglies (C^{14}) tyrimui ir perduoti į Lietuvos geologijos ir geografijos institutą. Tyrimus atliko vyresnysis inžinierius G. Davainis ir vyresnysis mokslinis darbuotojas dr. R. Petrošius. Rezultatai parodė, kad šurfe 1 aptikta duobės su perdegusiu moliu ir degėsiais dalis, datuojama 750–380 m. (800–200 m.) pr. Kr., paklaida ± 100 m. Atlikti degėsių (C^{14}) tyrimai iš rudnelės apačios leidžia spėti, kad šioje vietoje geležį lydė 400–210 m. (420–160 m.) pr. Kr., paklaida ± 60 m. Remiantis tyrimų rezultatais gyvenvietę reiktų datuoti I tūkst. pr. Kr., todėl trečio tipo rudnelių naudojimo laikotarpį galima būtų paankstinti.

Senovės gyvenvietės teritorija. Tyrimų metu aptikta senovės gyvenvietė lokalizuota kalvos P šlaite, tarp kalvos ŠR pusėje ir Kretainio upelio intako P pusėje, kuris dabar virtęs kanalu. Kretainio upelis tekėjo apie 200 m į V ir PV nuo gyvenvietės. Reljefas žemėja P, PV kryptimi, žemės paviršiaus aukščiai svyruoja nuo H_{abs} 7,00 m iki 11,50 m Baltijos aukščių sistemoje. Archeologiniais tyrimais buvo nustatyta preliminari senovės gyvenvietės teritorija ir įrašyta į NKVR kaip Bandužių senovės gyvenvietė (unikalus kodas 31757).

Archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai suteikė naujų duomenų geležies lydimo raidai Lietuvoje tirti bei papildė Žardės–Bandužių archeologinį kompleksą dar viena senovės gyvenviete.

The Žardė – Bandužiai complex

In 2007 a field evaluation was conducted on a plot on Jūrininkų avenue. An old settlement, which is ascribed to the Žardė – Bandužiai archaeological complex (Fig. 1), was discovered in the territory. During the evaluation, 151 m² was excavated (Fig. 2). Part of the settlement, which included a pit that had no clear purpose and contained hand built pottery sherds, was located on the hill's S slope (trench 10). Test pit 1 contained part of a surviving smelting furnace (Figs. 3–6), which according to Navasaitis, can be ascribed to type 3: a shaft furnace with an opening for slag to run out. Several hundred grams of slag were collected beside the furnace as well as some fragments of slag and dross in the opening (Fig. 7). A non-intense cultural layer (?) which was about 30 cm thick and contained 3 small pottery sherds, was recorded in test pit 2.

On the basis of a carbon 14 (C^{14}) test, the settlement dates to the 1st millennium BC although this type of furnace, on the basis of analogous Lithuanian examples, dates to the 2nd–14th century.

The conducted field evaluation yielded new information for the investigation of the Žardė – Bandužiai complex and the study of the development of iron smelting in Lithuania. The settlement is recorded in the Cultural Heritage Register as the Bandužiai old settlement (unique (ID) number 31757).